

PAISATGE I PEDRA EN SEC A MALLORCA

M. Grimalt*, R. Rodríguez*, G. Alomar*, I. Ferrer* i A. Reynés*

La serra de Tramuntana de Mallorca, les muntanyes construïdes

DRY STONE AND SCENERY IN MAJORCA. IN MAJORCA, THE NEED TO EXPAND AGRICULTURAL LANDS HAS LED TO THE PRESENCE OF STRUCTURES BUILT IN DRY STONE THROUGHOUT THE ARABLE LANDSCAPE. THE TERRACING OF MOUNTAIN SLOPES, WHICH WAS CARRIED OUT IN THE PAST FOR CROP CULTIVATION AND TO CONTROL WATER RUN OFF, BEGAN TO UNDERGO A PROCESS OF RENEWED REPAIR SOME DECADES AGO AND HAS NOW BEEN REVIVED. NEVERTHELESS, THE PRESENT STATE OF THE TERRACES IS STILL A CAUSE OF CONCERN, GIVEN THE ENORMOUS AREA THEY COVER AND THE HUGE EXPENSE INVOLVED IN MAINTAINING THEM.

La permanent necessitat d'eixamplar les terres agrícoles, sempre present en els reduïts espais illencs, ha provocat a Mallorca la presència d'estructures bastides en pedra en sec, en gran part construïdes durant l'edat moderna i contemporània i que han marcat el caràcter dels paisatges agraris, dominats visualment per la pedra, encara que amb diferències molt notables segons la part de l'illa.

Als amples replans calcaris que predominen al migjorn i llevant de l'illa, les estructures més significatives són els murs de separació de les propietats i de les diferents subparcel·les en les explotacions. Aquestes parets, altes, complexes i sovint de factura acurada, compartimenten i caracteritzen els paisatges amb substrat calcarenític, com les marines de Lluçmajor, de Santanyí, de Llevant i de Petra, així com altres àrees menors, tancant el mosaic d'usos que les caracteritza i en el qual alternen els ullastrars amb els conradissos i pastures.

El procés de rompiment de noves terres per a la seva dedicació a l'agricultura va funcionar durant diversos segles mitjançant el sistema de rotes, contracte d'arrendament de terres a llarg termini a canvi de la seva rompuda; la repetició d'aquest sistema queda marcada sobre el territori per una intensa presència d'habitatges (barraques) bastides igualment amb la tècnica de pedra en sec. Les barraques, a més de l'activitat dels roters, es lliguen a aprofitaments ramaders (barraques de bestiar) o a

altres activitats extractives (carboneig, extracció de marès, pesca...).

L'increment de les terres aprofitables va necessitar igualment d'elements de control dels excessos hídrics, en aquest sentit les terres del Pla de Mallorca estan sistemàticament drenades mitjançant albellons i síquies, conduccions tant superficials com subterrànies, mentre que la major part dels cursos torrencials apareixen canalitzats i reconduïts entre murs de pedra en sec, i en determinats casos anul·lats amb murs transversals (parats).

Finalment cal parlar esment en l'element de pedra en sec més destacable de l'illa, que són els condicionaments de la major part dels vessants de la serra de Tramuntana i d'altres indrets muntanyosos mitjançant terrasses de conreu suportades per murs de pedra seca (marjades). Els camps de terrasses són omnipresents a la muntanya mallorquina, tant a les zones de petita propietat com en les grans possessions, i, amb independència de les litologies, constitueixen entitats complexes, en què a més de les terrasses apareixen nombrosos elements associats, des de camins a intrincats sistemes de drenatge i reconducció d'aigües, a més de mecanismes de connexió, petits habitatges i elements de suport.

L'expansió de les terres agrícoles a la muntanya, l'inici de la qual els coneixements actuals no permeten datar amb seguretat, va durar –en línies generals– fins

«LES ACTUACIONS INSTITUCIONALS S'HAN CENTRAT EN DUES VIES, D'UNA PART LA RECUPERACIÓ DE L'OFICI DE MARGER I D'ALTRA EN L'ESTUDI I VALORACIÓ DEL PATRIMONI DE PEDRA EN SEC»

Torrentó de drenatge associat a un camp de marjades de Deià durant el temporal del 15 de novembre de 2001. L'efecte regulador de revingudes dels terrenys esgraonats va frenar els processos de revinguda en tot el sector de la serra de Tramuntana.

al començament del segle xx, tot i que ja des de les primeres dècades d'aquesta centúria va començar un progressiu procés d'abandonament dels territoris amb rendiments marginals, que afectà primerament els municipis de la part més abrupta de la serralada i amb un règim de propietat latifundista. En canvi en determinats indrets amb una propietat minifundista, com la vall de Sóller, l'expansió de l'olivar, i consegüentment de les marjades, va durar fins a la dècada de 1940.

L'abandonament de les activitats agràries es va accelerar a partir de la dècada de 1960 i va afectar tot el territori insular, amb un traspàs de la població activa envers el sector terciari, primerament cap als nuclis turístics costaners, i posteriorment amb un procés d'urbanització creixent de les àrees rurals i amb el turisme residencial.

Els complexos paisatges de pedra mallorquina han estat en bona part el resultat de l'acció d'un col·lectiu de mestres especialitzats en el treball de la pedra en sec, els margers, que, sense arribar a configurar un gremi independent dins el complex món laboral de la societat tradicional, han constituït un grup de treballadors amb un utilatge, unes tècniques i un procés d'aprenentatge ben establerts i diferenciat dels altres oficis relacionats amb la construcció, com els picapedrers o els oficis relatius al treball de la pedra.

El món de la pedra en sec forma part de la imatge arquetípica de l'illa que es ven als visitants, que altrament constitueixen la base de l'economia insular. La transcendència territorial dels processos d'esgraonament de terrenys queda ben demostrada, així. El procés de catalogació encara no finalitzat permet aventu-

Foto: Raquel Rodríguez

Foto: Foto M. Girmalt

rar que una extensió de la muntanya mallorquina d'un ordre de magnitud de 200 km² està sostinguda per terrasses, majoritàriament realitzades amb tècniques prou acurades i amb unes característiques constructives de notòria complexitat. Alguns elements que exemplifiquen el grau de perfecció del marjament a l'illa són les notòries alçàries mitjanes dels murs de contenció (sovintegen els que tenen de 2 a 4 metres d'alçària), el predomini de la pedra prou treballada, i –sobretot– la seva integració en uns conjunts complexos i planificats. Així, els camps de marjades estan dotats d'elements complementaris, tant per solucionar l'accés (escalons volats, escales, rampes) com amb una finalitat hidràulica (albellons, síquies de drenatge, pous, cisternes, aljubs...) i per servir d'aixopluc a persones i bestiar. Potser l'atribució d'aquest patrimoni a un col·lectiu de constructors altament especialitzat fa que, tot i les dècades d'abandonament que ha sofert, es trobi en un estat de conservació relativament bo.

Els valors ambientals dels conjunts de terrasses corren paral·lels al seu interès constructiu i patrimonial. Els més de 10.000 quilòmetres de murs de contenció de la muntanya mallorquina constitueixen un particular microhàbitat de característiques úniques i que amb el pas dels segles són l'únic indret on arrelen taxons endèmics com les interessants falgueres baleàriques (*Asplenium majoricum*, *Asplenium sollerense*, *Asplenium orelli*). També fonts i aljubs en aquests àmbits són un bon refugi per al ferreret, endèmic calàpet mallorquí (*Alytes muletensis*), interessantíssim amfibi illenc que, descrit per a la ciència a la dècada de 1970, constitueix un veritable tresor biològic. Però sense lloc a dubtes el principal valor ambiental de l'obra de pedra és la funció de regulació de l'escorrentia exercida per les terrasses de conreu i elements

Dalt, a l'esquerra marjada en reconstrucció a Son Bunyola (Banyalbufar). En aquest cas la rehabilitació d'aquest espai singular va ésser per una iniciativa privada. Al mig, sa Dumanega, Fornalutx. A la dreta, conjunt complex de marjades de la rodalia de Tuent; abandonades al conreu a la dècada de 1950. Un incendi forestal el 1994 les va deixar de nou al descobert. Si la construcció és acurada, un abancament pot resistir en plena funcionalitat elements adversos i mantenir-la.

hidràulics associats, que es mostra fonamental en la regulació de les revingudes i la pèrdua de sòls en un indret com la serra de Tramuntana amb una pluviositat total anual molt elevada (hi ha indrets on la mitjana anual de precipitació arriba als 1.500 mm), i on són possibles aiguades de molta intensitat horària, amb valors en 24 hores que sovint superen els 200 mm i que excepcionalment han assolit els 800 mm en un sol episodi.

■ ELS REPTES DE FUTUR

Els paisatges de terrasses de la serra de Tramuntana s'abocaren cap a la decadència a causa de la important pèrdua de valor de la seva producció agrícola. L'economia de la muntanya mallorquina es basava en l'olivar, amb arbrat envellit i amb tècniques de recol·lecció i transformació endarrerides que provocaven un producte final poc competitiu. La decadència del mercat local, l'encariment de la mà d'obra i la quasi absoluta impossibilitat de mecanització de les tasques agrícoles per les pròpies característiques del terreny varen abocar cap a un progressiu abandonament dels olivars. Tan sols quedaren en producció algunes zones de petita propietat, dedicades a l'autoconsum, uns pocs indrets d'elevada productivitat i també determinades finques extenses, gairebé

Foto: R. Rodríguez

sempre tot mantingut pel sentit de prestigi que oferia salvaguardar la propietat i la terra en una població que mantenien les estructures socials pageses.

Actualment es viu un moment de redreçament dels camps de terrasses, que té l'arrel en els canvis socioeconòmics i en actuacions administratives dutes a terme a partir de la segona meitat de la dècada de 1980.

Les actuacions institucionals han estat en bona part encapçalades pel Consell de Mallorca, i s'han centrat en dues vies, d'una banda la recuperació de l'ofici de marger i de l'altra en l'estudi i valoració del patrimoni de pedra en sec.

La recuperació de l'ofici s'ha centrat en la tasca de l'Escola de Margers que, des d'una primera iniciativa al municipi de Sóller a 1986 que al poc temps va passar a dependre del Consell de Mallorca, s'ha mantingut fins a l'actualitat. L'aprenentatge de les destreses de marger s'ha articulats mitjançant el mecanisme de l'escolataller i ha format nous professionals a partir del mestratge d'alguns dels darrers margers que quedaven en actiu.

L'altra tasca de l'administració insular s'ha encaminat cap al coneixement del patrimoni, la seva catalogació i anàlisi, la seva promoció i les mesures de salvaguarda. En aquest sentit, destaca l'ambiciós Programa de Catalogació d'Espais Marjats de Mallorca, en execució des de 1994 i que a escala molt detallada cartografia, municipi a municipi, l'extensió ocupada per les terrasses, els usos associats, l'estat de conservació i els valors naturalístics. Les figures de planejament urbanístic d'aquests municipis sovint han inclòs els espais de marjades com a elements a protegir, i igualment ho fan les normes de caràcter insular. Determinats indrets amb valors singulars més característics han assolit la categoria de Bé d'Interès Cultural (barranc de Biniaraix, cases de neu del massís de Massanella). Igualment s'ha efectuat una tasca d'intercanvi d'informació i d'establiment d'una metodologia comuna de catalogació amb d'altres espais europeus amb un important patrimoni d'aquesta mena (Ligúria, Alps Marítims).

Dins la promoció s'han dut a terme tasques de restauració, bàsicament sobre antics camins de muntanya, la rehabilitació dels quals implicava reconstruir amples trams de murs de contenció. També s'han refet un nombre considerable de marges dins finques de propietat pública.

Finalment, es destaca la promoció des del Consell de Mallorca d'una ruta senderista de llarg recorregut, que amb el nom de la Ruta de la Pedra en Sec transcorre per alguns dels paratges amb bancals més representatius de la serra, tot seguint els antics camins de muntanya, amb un conjunt d'etapes que connecten una xarxa de refugis públics.

L'impacte social d'aquestes mesures s'ha traduït en l'adquisició d'un progressiu prestigi per l'obra de pedra en sec, i –encara que sigui amb una finalitat no agrària– són creixents els espais propietat de particulars on s'han recuperat els camps de terrasses, amb la neteja dels olivars i l'arrabassament de les brolles, pinars i garrigues de successió secundària que els havien anat envaint.

Alguns fets socials que han influït en aquest canvi d'actitud són l'entrada massiva de capital estranger amb l'adquisició d'amples extensions de la serra per part de propietaris de diversos països europeus, sobretot alemanys, que inverteixen importants quantitats en la neteja dels olivars, ara jardins de les seves residències secundàries; un procés similar s'associa a la població local cap a les petites parcel·les d'olivar, reconvertides en lloc d'esbarjo i com a tal tornades a posar en funcionament.

Això no obstant, l'estat actual del patrimoni de marjades no deixa d'ésser preocupant, sobretot a causa de l'enorme extensió que ocupen i la gran inversió que suposa el seu manteniment, atès que els murs construïts amb aquesta tècnica necessiten un procés continuat de reparacions periòdiques per restaurar les malifetes que les aiguades, els processos de vessant i el pas del bestiar i persones indefectiblement acaben produint.

Salvaguardar els bancals mallorquins és un repte per al futur i una necessitat aplicada tant per conservar un patrimoni cultural excepcional com per continuar gaudint dels beneficis ambientals, paisatgístics i de regulació hídrica. Les accions de salvaguarda de l'ofici, d'investigació amb aprofundiment de la seva catalogació i coneixement tècnic així com de promoció han donat un primer resultat amb una –encara que breu– inversió del procés de degradació generalitzat del patrimoni.

* Consell de Mallorca-FODESMA, "Programa de catalogació i anàlisi dels espais de marjades de Mallorca"

«L'ESTAT ACTUAL DEL PATRIMONI DE MARJADES NO DEIXA D'ÉSSER PREOCCUPANT, SOBRETOT A CAUSA DE L'ENORME EXTENSIÓ QUE OCUPEN I LA GRAN INVERSIÓ QUE SUPOSA MANTENIR-LES»

